

Ігор Васильович ПАВЛЕНКО

Кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Науки, 72, Дніпро, 49045, Україна

Igor PAVLENKO

Ph.D. in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Philosophy,
Oles Honchar Dnipro National University,
72 Nauky Ave., Dnipro, 49045, Ukraine

E-mail: abissum0@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6798-4903>

УДК 165.43

ПОЧАТОК СВІТУ ЗА ГЕСІОДОМ ЯК НАРОДЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ ОНТОЛОГІЇ

Received 12 October 2024; revised 21 November 2024; accepted 29 November 2024

DOI: 10.15421/342446

Анотація

Розглядається творчість Гесіода – давньогрецького епічного поета, зокрема, його поема «Теогонія», як одна з перших космогонічних побудов у європейській культурі. Особливу увагу привертає образ і поняття Хаосу – вихідного стану світу, що має також творчу, креативну сутність. Первинні інстанції, які з'являються разом з Хаосом – Гея, Тартар и Ерос також виступають у якості елементів базової онтологічної моделі. Аналізується відношення античної філософської традиції до поняття Хаосу, яке було проблематизоване ще у досократиків і порівнювалось із відомими орфічними космологіями. У цьому сенсі образ Хаосу у Гесіода може розглядатись як першопринцип побудови світу за аналогією з пошуком архе́ у більш пізніх філософів, а також в своїй абстрактній, ідеалізованій формі – вихідною теоретичною моделлю буття і початком розвитку онтологічної проблематики. Розгляд питання про вихідні елементи світу є основою для побудови повноцінної моделі герменевтичної інтерпретації онтологічних засад античної філософії.

Ключові слова: *антична філософія, міфологія, Гесіод, Хаос, архе́, буття, космогонія, онтологія, мова.*

THE BEGINNING OF THE WORLD ACCORDING TO HESIODS AS THE BIRTH OF PHILOSOPHICAL ONTOLOGY

Abstract

The work of Hesiod, an ancient Greek epic poet, is considered, in particular, his poem “Theogony”, as one of the first cosmogonic constructions in European culture. Particular attention is drawn to the image and concept of Chaos – the initial state of the world, which also has a creative, creative essence. The primary instances that appear together with Chaos – Gaia, Tartarus and Eros also act as elements of the basic ontological model. The attitude of the ancient philosophical tradition to the concept of Chaos, which was problematized even by the pre-Socratics and compared with the famous Orphic cosmologies, is analyzed. In this sense, the image of Chaos in Hesiod can be considered as the first principle of building the world by analogy with the search for arché in later philosophers, as well as in its abstract, idealized form – the initial theoretical model of being and the beginning of ancient ontology. Of particular interest in this sense is Chaos, a rather complex and mysterious reality that is primary in relation to others and, moreover, is itself a creative force.

The problem can be formulated as follows: can Chaos in Hesiod's poem be considered a mythological-poetic ontology, an analogue and prerequisite of the philosophical concept of being, or even a certain essence of the world, its eternal integral part. The task of the study is to describe a

general approach to understanding Chaos in Hesiod's poem as an ontological essential first principle, which serves as a prototype of the philosophical ontology of later philosophers.

Chaos can be interpreted as the original state of being and as a reference system for all world coordinates and the ideal beginning of the world. The original, initial state of the world, as well as the origin of the latter, is a cross-cutting theme of ancient Greek philosophy and science. Already in the early theogony, in the Orphics and in Hesiod, we find a certain mythological-poetic and, at the same time, religious-philosophical model of the origin of the world and its first elements. It would be too bold to consider these rather fantastic images and constructions as a real philosophical or scientific theory, which already in the understanding of the ancient Greeks should have had clearly defined principles and a consistent logical structure.

Nevertheless, already in the first attempts to describe the structure of the universe we see an attempt to find the beginning from which a kind of ontological intuition of ancient Greek philosophy begins and which will later lead to the emergence of the main philosophical schools. Moreover, this intuition allowed us to pose a question that is still the basis of ontological problems. Even a preliminary consideration of the historical-philosophical material demonstrates the possibility of various interpretations of the ontological constructions of early ancient cosmogonies. The vision of Chaos in Hesiod proposed here is the first step towards a hermeneutic reconstruction of the primary foundations of ancient Greek philosophy and its mythological and poetic origins.

Keywords: *ancient philosophy, mythology, Hesiod, Chaos, arché, being, cosmogony, ontology, language.*

Постановка проблеми.

Онтологічна проблематика є стрижневою для античної філософії, яка демонструє значне різноманіття своїх теоретичних засад. Філософські абстракції не виникали на порожньому місці і одним із витоків онтології слід вважати ранні космогонічні побудови, і серед них, – «Теогонію», епічну поему Гесіода, що розповідає про родовід богів і героїв. Перші боги у Гесіода Хаос, Гея, Тартар і Ерос – виступають також у якості онтологічних об'єктів або навіть загальних параметрів існування світу. Особливу увагу у цьому сенсі викликає Хаос, доволі складна і загадкова реальність, що є первинною по відношенню до інших і до того ж сама є креативною силою. Проблема може бути сформульована так: чи можна вважати Хаос в поемі Гесіода міфологічно-поетичною онтологією, аналогом і передумовою філософського поняття буття або навіть певною сутністю світу, його вічною невід'ємною частиною.

Огляд останніх досліджень.

Вказана проблема розглядалася вже в античній культурі і філософії і цей інтерес, що пройшов через століття, не згасає до сьогодні.

Серед сучасних досліджень з цієї теми слід вказати на роботу К.Стоддарда [Stoddard 2010], працю Р.Харта [Hart 2016], дослідження з давньогрецької літератури Т.Вебстера [Webster 2014]. Слід відзначити також коментар Р.Колдуела [Caldwell 1987], в якому автор розглядає міфологічну основу Хаосу у Гесіода.

У даній роботі також використовувались як індекси і словники найбільш значних античних класиків [Lexicon Homericum 1885; Lexicon Platonicum 1835; Bonitz 1870 та ін.], так і відомі словники і тезауруси давньогрецької мови [Chantraine 1968; Liddell 1996].

Мета дослідження.

Завдання дослідження – описати загальний підхід до розуміння Хаосу в поемі Гесіода як онтологічної сутнісної першооснови, що виступає прообразом філософської онтології більш пізніх філософів. Хаос може бути інтерпретований як первісний стан буття і як система відліку всіх світових координат та ідеальний початок світу.

Виклад основного матеріалу.

Первинний, вихідний стан світу, як і походження останнього – є наскрізною темою давньогрецької філософії і науки. Вже в

ранніх теогоніях, у орфіків і у Гесіода ми знаходимо певну міфолого-поетичну і, водночас, релігійно-філософську модель виникнення світу і його перших елементів. Було б занадто сміливо вважати ці доволі фантастичні образи і побудови справжньою філософською чи науковою теорією, яка вже у розумінні давніх греків повинна була мати чітко визначені засади та послідовну логічну структуру. Тим не менше, вже у перших спробах описати світобудову ми бачимо намагання віднайти той початок, з якого починається своєрідна онтологічна інтуїція давньогрецької філософії і яка у подальшому приведе до появи основних філософських шкіл. Більш того, ця інтуїція дозволила поставити питання, що і до сьогодні є основою онтологічної проблематики.

Поема Гесіода розповідає про беззаперечне виникнення світу як Хаосу, що слідує з використання давньогрецької частки *μὲν*, яка зазвичай перекладається як «звісно так», «саме так» і т.ін.:

Ἦ τοι μὲν πρότιστα Χάος γένετ'

Звісно ж, першим Хаос народився [Hesiod 2006: 12].

У цьому сенсі вже античний переклад латиною відповідає давньогрецькому тексту:

Igitur primum quidem Chaos fuit.

Отже, першим дійсно був Хаос.

У сучасних перекладах також зберігається беззаперечність і впевненість у появі Хаосу, як першореальності. Наприклад, англійською у перекладі Глена Моста:

In truth, first of all Chasm came to be.

Правду казати, перш за все виникла Прірва [Hesiod 2006: 13].

Або у перекладі Х'ю Евелін-Уайт:

Verily at the first Chaos came to be.

Воістину, спочатку Хаос виник [Hesiod 1914: 87].

Це підкреслення впевненості у появі Хаосу як першої реальності вже саме по собі є проблемою. Як можна зрозуміти таку впевненість? Як можливо взагалі це знати? Для початку треба відповісти, що таке Хаос в уявленні давнього грека. Що взагалі казало йому

це слово, яке він читав у Гесіода? Судячи зі всього, воно не викликало питань у читачів «Теогонії».

За Гесіодом τὸ Χάος – хаос, первинний безформний стан світу (πάντων πρότιστα χάος γένετο); або ж τὸ περικείμενον χάος – що можна перекласти, як «навоколишній хаос». Традиційно цей вираз може використовуватися для опису стану, коли все навколо перебуває в стані безладдя, або ж у переносному сенсі може означати ситуацію, де немає ясності або впорядкованості.

У зв'язку з Гесіодом більш прийнятне розуміння хаосу як темної безодні, темного провалля. Саме так розуміє його Платон: ἔρεβος καὶ χάος – мрак і хаос [Lexicon Platonicum, Vol. III: 536]; також у Плутарха: ὄρφνη καὶ χάος – темрява і хаос і у Арістофана навіть як безмежний простір.

Ми достатньо добре знаємо етимологію цього слова. Як вважається, воно походить від дієслова *χαίνω* – розкриватися, відкривати пащу, вивергати і т.ін. Так, у етимологічному словнику П.Шантрена Хаос походить від *χαῦνος* – пухкий, пористий, безмістовний, порожній, примарний. Також етимологічно воно пов'язане з τὸ χάσμα – яма, провалля, розкрита безодня, паща. [Chantraine 1968].

Після Хаосу якимось чином з'являються ще три сутності Гея, Тартар і Ерос, відношення яких до первинного Хаосу непрояснене і загадкове, як власне і відношення між ними. Ясно лише, що Тартар знаходиться у глибинах землі або ж є її продовженням у глибину. На цю загадковість і невизначеність вказують дослідники поеми, наприклад, Р. Колдуел: «Світ, згідно з Гесіодом, починається зі спонтанного виникнення чотирьох безпричинних сутностей: Хаосу, Геї, Тартару та Еросу. Чому саме ці чотири та чому в такому порядку? Хаос означає грецькою мовою порожнечу або безодню, величезну і непроникну темряву. За цим повністю недиференційованим станом слідує поява Геї, землі, що є як з антропоморфної, так і з психологічної точки зору, космічної проекції матері» [Caldwell 1987: 87].

У Гесіода Хаос є креативною сутністю, з якого, невідомим чином з'являються Ереб (τὸ Ἔρεβος – мрак, темрява. У Шантрена Ереб

походить від ἐρεμνός – темний, чорний; невиразний, незрозумілий) і темна Ніч (μέλαινα τε Νύξ), з яких народжуються Ефір (ὁ Αἰθήρ) і День (ἡ Ἡμέρα). Характерно, що з Хаосу виникають лише темні сутності, два уособлення мраку і ночі, які самі стають парою батьків для Ефіру і Дня. Ефір також виступає особливим елементом в античній філософії, його часто називали «п'ятим елементом» [πέμπτον σῶμα = quintum corpus]. Спочатку, ефір – це просто розріджене повітря, його верхні шари; значно пізніше – деяка вища сутність, ідеальна основа світу, метафізичний концепт.

При цьому відкритою залишається ціла низка питань: по-перше, чи існувало щось до появи Хаосу? Чи було це чисте, невтілене Ніщо, про яке нічого не можна сказати чи подумати? Принаймні Гесіод нічого не говорить про це. По-друге, чи виник Хаос сам собою, безпричинно, чи цьому щось сприяло? По-третє, які розміри Хаосу, і чи має це питання взагалі якийсь сенс? Якщо це просто безодня, провалля, то це закономірне питання, якщо ж розуміти Хаос як якийсь нескінченний простір, то ні.

Якщо відштовхуватися від текста поеми, то слід визнати, що Хаос виникає не посередині світу, як якогось існування, а скоріше, як саме перше існування, темне і невизначене, посеред тотальної відсутності будь-чого. Також важливо, що Хаос сам не має батьків або того місця, з якого він з'являється, тобто є самонародженою сутністю, що більше за все нагадує буття Парменіда і не тільки в цьому відношенні.

Всі ці питання обговорювалися вже в античності. Так, комедіограф V ст. до н.е. Епіхарм вказує на проблемність у розумінні Хаосу, як першооснови:

– ἀλλὰ λέγεται μὲν Χάος πρῶτον γενέσθαι τῶν θεῶν.

– πῶς δέ κα; μὴ ἔχον γ' ἀπό τινος μηδ' ἐς ὃ τι πρῶτον μόλοι.

– Але ж кажуть, що Хаос першим виник з богів.

– І як же? Він не міг прийти звідкись і прийти не міг кудись!

[Diels 1960: 195].

Для повноти розгляду слід згадати також

римського міфографа II ст. н.е. Гігіна і його «Fabulae», в яких є певні відмінності від Гесіода, хоча навряд чи це можна вважати принципово важливим:

Ex Caligine Chaos

ex Chao et Caligine Nox Dies Erebus Aether.

«З Туману Хаос

З Хаосу і Туману Ніч День Ереб Ефір» [Hyginus Fabulae 1872].

Caligo – туман, імла. Відповідно, у грецькому оригіналі тексту Гігіна могло бути: ἡ ὀμίχλη – туман, імла.

Це близько до орфічних космогоній, в яких до того ж Хаос зветься нескінченим, безмежним (ἄπειρον): ὁ Χρόνος οὗτος ὁ δράκων γεννᾶται τριπλῆν γονήν Αἰθέρα, φησί, νοτερόν καὶ Χάος ἄπειρον καὶ τρίτον ἐπὶ τούτοις Ἔρεβος ὀμιχλῶδες.

«Цей Хронос-дракон породжує трьох дітей: Ефір, як кажуть, вологий, нескінчений Хаос і, третім після них, туманний Ереб» [Diels 1960: 12].

Даний фрагмент відноситься до космогонічного міфу, в якому персоніфікація часу – Хронос, що представлений як дракон, який породжує первинні сили світу: Ефір, Хаос, як нескінчену субстанцію та Ереб. Такий міфологічний образ відображає архаїчні традиції, де персоніфікований час відіграє значну роль у створенні космосу.

Можливо, всі ці питання до Гесіода відштовхуються від невірних припущень. Ймовірно, Хаос є аналогом поняття буття, або ж тим місцем, де останнє народжується. Посередині невідомо чого з'являється Хаос, як перша реальність, яка взагалі може існувати. Мова йде про невпорядковане буття, темне провалля, але в той же час – креативну безодню, з якої народжуються темні сутності, Ереб і Ніч, а надалі також і світлі – Ефір і День. Інакше кажучи, з Хаосу народжуються загальні параметри суцього, координати буття, які мають біполярну природу: ніч – день, низ – верх. Хаос не має внутрішнього розподілу, частин і специфікацій. Як і буття Парменіда Хаос є цілісним і непошкодженим, чимось безперервним і завершеним. Звісно також, що Хаос, хоча і є народженим, потім не підлягає знищенню і у цьому сенсі є вічною

онтологічною інстанцією.

Ми не можемо сказати, що Хаос, після свого виникнення, колись перестає існувати або ж змінює своє існування. Один раз з'явившись на початку світу, він існує і зараз і є одним з визначальних його елементів. Хаос нічим не заповнюється, нічого не втрачає і не від чого не зникає, він є невід'ємною характеристикою світу.

Принциповим є також питання про фізичність, матеріальність або ж ідеальну природу Хаосу. Текст Гесіода скоріше тяжіє до ідеального розуміння Хаосу, так само як і четвертої божественної сили, яка виникає потім – Еросу.

Якщо прийняти цю точку зору, Хаос виступає в якості онтологічної першооснови, аналога ідеального буття, або ж метафори його продуктивності. Таку вже розвинену філософську інтерпретацію Хаосу відносно «Теогонії» Гесіода і орфічної космогонії ми знаходимо у більш пізніх античних авторів.

Ахілл Татій, письменник II ст. н.е. вказує на онтологічне значення Хаосу у зв'язку з пошуком першооснови у філософії досократиків: «Фалес Мілетський і Ферекид Сіросський вважають, що вода є початком всього, і Ферекид називає її також Хаосом, можливо він взяв це у Гесіода, який каже: 'Раніше всього виник Хаос'» [Diels 1960: 47].

Даний фрагмент пов'язує космогонічні погляди Фалеса і Ферекида з ранньою міфологічною традицією. Вода, яку Фалес вважав першоосновою світу, інтерпретується Ферекидом як Хаос, що створює міст між філософією і космогонічними міфами.

Арістотель в «Метафізиці» розглядає різницю між поглядами давніх теологів, натуралістів і поетів на виникнення і управління світом. Теологи вказують на початок світу з Ночі, натуралісти говорять про деякий загальний закон, але давні поети зводять верховну владу до Зевса, а не до первинних сутностей, таких як Хаос. Це підкреслює різницю між міфологічним та філософським підходами до космогонії та управління космосом: «І все ж, як кажуть теологи (θεολόγοι), які стверджують, що все почалося з Ночі, або як стверджують фізики, що 'все підкоряється закону' (ἢν ὁμοῦ πάντα χρέματα), хоча і те і інше виявля-

ється неможливим. Стародавні поети, однак, щодо цього говорять інакше: вони стверджують, що не перші сутності, такі як Ніч, Уран, Хаос або Океан, панують і правлять, а Зевс» [Diels 1960: 9].

Дамаскій – неоплатонік V-VI ст. н.е. в своїх «Началах» дає напевне найбільш завершене філософське тлумачення Хаосу у Гесіода, порівнюючи його з орфічною і гомерівською космогонією, що починають з Ночі, або з Океану і Тефії, як Гомер і вказує на ідеальну та розумоосяжну природу Хаосу:

Ἠσίοδος δέ μοι δοκεῖ πρῶτον γενέσθαι τὸ Χάος ἰστορῶν τὴν ἀκατάληπτον τοῦ νοητοῦ καὶ ἠνωμένην παντελῶς φύσιν κεκληκέναι Χάος, τὴν δὲ Γῆν [πρώτην] ἐκεῖθεν παράγειν ὡς τίνα ἀρχὴν τῆς ὅλης γενεᾶς τῶν θεῶν.

«Гесіод, як мені здається, називає першим, що з'явилося, Хаосом, розповідаючи про незбагненну і цілком єдину природу розумоосяжного (νοητοῦ), яку він називає Хаосом. А потім він виводить Гею [першу] звідти, як якийсь початок всього покоління богів» [Diels 1960: 10-11].

Цей текст цілком логічно і послідовно інтерпретує космогонію Гесіода, де Хаос виступає як первинна і креативна субстанція, яка є водночас безформною і неосяжною. Першим визначеним началом виступає Гея, від якою походять інші покоління богів. Таким чином, Дамаскій завершує античну традицію тлумачення ранніх міфопоетичних вчень, розглядаючи Хаос, як ідеальну основу світу.

Це зовсім не виглядає вільним припущенням або даниною власній концепції. Як ми намагалися показати в цій статті, все це міститься вже в самій «Теогонії», де фізична невідзначеність Хаосу вказує на його ноєматичну природу, у чому, без сумніву, міститься можливість подальшого філософського розвитку.

Висновок.

Навіть попередній розгляд історико-філософського матеріалу демонструє можливість різноманітних тлумачень онтологічних побудов ранніх античних космогоній. Хаос у Гесіода може розглядатись як початок, першопринцип побудови космосу за аналогією з пошуком першоелементів у більш пізніх мислителів, а також в своїй спекулятивній, ідеаль-

ній формі – вихідною теоретичною моделлю буття і початком античної онтології. Теоретичний зміст і можливості інтерпретації давньогрецького поняття Хаосу набагато більші, ніж це вважається зазвичай. Запропоноване тут бачення Хаосу у Гесіода є першим кроком на шляху до герменевтичної реконструкції первинних засад давньогрецької філософії і її міфолого-поетичних витоків.

Бібліографічні посилання / References

- Bonitz, H. (1870). *Index Aristotelicus*, in: *Aristoteles. Opera. Edidit Academia Regia Borussica*. Vol.V. Berolini, Apud Georgium Reimerum, 1-878.
- Caldwell, R.S. (1987). *The Psychology of the Succession Myth*, in: *Hesiod's Theogony*, Cambridge, Focus Information Group, 85-100.
- Chantraine, P. (1968). *Dictionnaire Étymologique de la Langue Grecque Histoire des Mots*. T.I-IV(1-2). Paris.
- Diels, H. (1960). *Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch. Neunte auflage Herausgegeben von Walter Kranz. Band I*, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung.
- Hart, R.L. (2016). *God Being Nothing. Toward a Theogony*. University of Chicago Press.
- Hesiod. (2006). *Vol. I. Theogony. Works and Days. Testimonia* / Ed. & transl. G.W.Most. Harvard University Press, Cambridge, Mass., London. (LCL. No. 57).
- Hesiod. (1914). *The Homeric hymns, and Homerica*. English transl. Hugh G. Evelyn-White. London; N.Y., William Heinemann; The Macmillan Co.
- Hygini Fabulae (1872). *Rec. Mauricius Schmidt. Jenae, 1872.* – LIII.
- Lexicon Homericum. Vol. I-II.* (1885). Ed. H.Ebeling. Lipsiae-Londini-Parisiis.
- Lexicon Platonicum sive Vocum Platoniarum Index.* (1835). Condidit D. Fridericus Astius. Vol. I-III. Lipsiae.
- Liddell, H.G., Scott, R., Jones, H.S., McKenzie, R. (1996). *A Greek-English Lexicon*, 9 Ed. Oxford, Clarendon Press.
- Stoddard, K. (2010). *The Narrative Voice in the Theogony of Hesiod*. Brill. Leiden. (Mnemosyne Supplements 255).
- Webster T.B.L. (2014). *From Mycenae to Homer. A Study in Early Greek Literature and Art*. Routledge, London, NY.